

Ugrai János

A SÁROSPATAKI DIÁKOK HOLLANDIAI PEREGRINÁCIÓJA, 1681–1802: KÍSÉRLET A MENNYISÉGI KÉRDÉSEK TISZTÁZÁSÁRA *

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” projekt támogatásával készült.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy összegyűjtsük a Sárospataki Református Kollégiumból Hollandiába kikerült peregrinus deákok mennyiségi jellemzőit. Azt próbáljuk meghatározni, hogy hányan, hol, mennyi ideig tartózkodtak a patakiak közül a Németalföldön. Remélhetőleg minden módszertani nehézség ellenére legalább a legfőbb tendenciák tisztán körvonalazódnak. A tanulmány egyébként egy összetett, a peregrinációt csak mellékesen érintő hosszabb kutatás másodlagos „terméke”. Alapvetően a 18. század utolsó és a 19. század első harmadában Patakon tanult és később lelkészé lett deákok tanulmányi pályájával és lelkészi működésével foglalkozunk, és ennek kapcsán szükségesek sokféle adatbázist összeállítani. Így jutottunk el a peregrinációs adatokhoz, amelyek alkalmasak a különösen művelt református ifjak követésére.

Ennek megfelelően két kérdésre keressük a választ. Egyrészt arra, hogy a rendelkezésre álló források és adatbázisok birtokában mennyire lehet teljes a tudásunk arról, hogy egy-egy magyarországi iskolából hányan jutottak ki külföldre. Másrészt melyik külföldi egyetem, akadémia milyen erős szellemi befolyást gyakorolt a sárospataki kollégiumra. Mindezek előtt azonban röviden szólunk általában a Sárospataki Református Kollégium történetéről, kulturális jelentőségéről, valamint a protestáns peregrináció jellemzőiről.

A Sárospataki Református Kollégium a 18. században

A Sárospataki Református Kollégium a második legfontosabb kálvinista iskolaközpont Magyarországon.¹ Az ország északkeleti részén, Zemplén vármegyében, a tokaji borvidék szélén helyezkedik el. Múltját és sorsát alapvetően

¹ Minderről bővebben: DIENES DÉNES – UGRAI JÁNOS: *A Sárospataki Református Kollégium története*, Sárospatak, Hernád, 2016, 67–108.

meghatározta, hogy számos nyelvi és felekezeti határ közelében feküdt. A befolyási övezetében a római és görög katolikus, valamint a református vallásúak mellett evangélikusok és zsidó vallásúak, valamint görögkeletiek is éltek. Nyelvi értelemben: a magyar mellett szlovák, német, rutén, héber, továbbá lengyel, görög és olasz hatások keveredtek Zemplén, Abaúj, Borsod, Gömör, Torna, Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ung megyékben.² Ezt a megosztottságot fokozta az, hogy a térség nem rendelkezett erős várossal, mindenféle szempontból alkalmas központtal. A tokaji borvidék jellegzetes mezőváros-füzére mellett Zemplénben, de Borsodban és Gömörben sem fejlődött ki olyan szabad királyi város, amely a különböző igazgatási feladatok székhelyéül vált volna. (Sárospatak körzetében egyedül az abaúji Kassa volt szabad királyi város, amely azonban a katolikus restauráció centrumaként a reformátusok életében nem játszhatott különösebb szerepet.)

Ily módon Sárospatak hiába vált a régió kulturális központjává, ennek a kicsiny, 2500-3000 lakosú, felekezetiileg megosztott, meglehetősen szegényes, falusias mezővárosnak csekély maradt a gazdasági és társadalmi jelentősége. Ezért a pataki kollégium korszakunkban mindvégig második maradt a sorban: a „kálvinista Róma”, Debrecen sokkal nagyobb, gazdagabb, felekezetiileg egységes városként (1693-tól szabad királyi városként) lényegesen nagyobb támogatást tudott nyújtani kollégiumának. Így a debreceni kollégium az „ország iskolája” lett, míg a sárospataki regionális jelentőségű maradt.

Ez a periférikus helyzetből adódó erőtlenség, a biztos háterszág hiánya többször is válságba sodorta a pataki kollégiumot. Ezek közül a legsúlyosabb épp korszakunk elejére tehető. Az ellenreformációs nyomás növekedése miatt a kollégium 1671-ben menekülni kényszerült, s évtizedekig kérdéses volt, hogy fennmarad-e. Előbb Erdélybe, majd Göncre, végül Kassára kellett költöznie a tanároknak és a diákoknak – magukkal hordozva a legfontosabb értékeket, a kollégiumi könyveket, iratokat is. Az 1704-ig tartó „bujdosást” aztán hamarosan követte a Rákóczi-szabadságharc bukása. A Zemplénben koncentrállódó mozgalom elfojtása azzal járt, hogy Sárospatak ismét a Habsburg-kormányzat fokozott ellenőrzése alá került. A sok viszontagság és megkülönböztetés miatt a protestáns történetírás máig a „vértelen ellenreformáció” kifejezéssel jellemzi a 18. századot, jelezve, hogy a kollégium pusztasága fennmaradása is isteni adományként értelmezhető.

Ugyanakkor ez a szorongatott helyzet többször is páratlan innovációt eredményezett. A válságokat ugyanis időről időre igen magasra emelkedő fejlődési ívek tartkították. Közismert, hogy a 17. század közepén Patakon ténykedett az Európa-szerte ismert Comenius, illetve a híres puritánus gondolkodó, Tolnai Dali János. A 18. század első harmadában ifj. Csécsi János révén lett Sárospatak a korai felvilágosodás egyik fontos magyarországi centruma. A 18. század legvégén és a 19. század első évtizedeiben pedig kétségtelenül Sárospatak volt a leghaladóbb szellemi műhely az országban. Itt vezették be először középfolkon, majd az akadémián is a magyar taní-

² Lásd Függelék 1-2.

tási nyelvet. Kazinczy Ferenc révén egyébként is szoros kapcsolatban állt a kollégium a nyelvújítással, s így a nemzeti kultúra kibontakozásának egyik fő helyszínévé lett. Kövy Sándor Magyarországon elsőként a Bodrog partján vezette be a gyakorlatias jogászképzést – kurzusain nevelkedett Kossuth Lajos, Szemere Bertalan és Palóczy László is. Mindezek mellett páratlan gyorsasággal vették fel a tantervbe a természettudományos tantárgyakat és ismereteket.

Összességében korszakunkban a Sárospataki Református Kollégium mindenféle nehéz körülmény és támadás ellenére biztosítani tudta a folytonos működést. Sőt időnként kifejezetten fontos, országos jelentőségű eredményekre tett szert, amely nyomán a kollégium messze magasabbra jutott, mint amire a székhelye vagy a közvetlen környezete jogosította volna. Ebben a folytonos megújulásban közvetlen szerepe volt a külföldi egyetemekkel való kapcsolattartásnak, a peregrinációnak.

A protestáns peregrináció jelentősége

A magyarországi protestáns peregrináció jelentősége hosszan megmaradt az újkorban is. Mivel a bécsi kormányzat nem engedélyezte sem a reformátusoknak, sem az evangélikusoknak azt, hogy egyetemet létesítsenek, ez maradt az egyetlen lehetőségük, hogy a tudományos utánpótlást biztosítsák maguknak. A kormányzat nem fogadta szívesen alattvalóinak külföldi egyetemjárását sem, s igyekezett gátolni a nyugat-európai „felforgató” eszmék és könyvek terjedését. Központi engedélyhez, útlevélhez kötötték az utazást, késleltették e dokumentumok kiállítását. A cenzúra fokozottan ellenőrizte a deákok által behozott köteteket, esetenként pedig egyenesen tiltották (például 1756–1759 között) az utazást.³ II. József azért nehezményezte a peregrinációt, mert a deákok sok pénzt költöttek a birodalom területén kívül, ami nem fért össze a merkantilista–kameralista és fiziokrata elveket valló, a külkereskedelmi aktívumot szem előtt tartó uralkodó elképzeléseivel. Ezért a jozefinizmus idején azzal a rendelettel is korlátozták a peregrinációt, miszerint egykori peregrinusok nem kaphattak állami hivatalt.⁴ Az 1790-es években három évben maximálták a külföldi tanulmányok idejét, s minden utazást csak az illetékes egyházkerület által kitöltött, erre megszabott ajánlólevél birtokában lehetett megkezdeni.⁵

A tiltó és akadályozó intézkedések ellenére a 18. században meghatározó jelentőségű maradt a reformátusok peregrinációja. A század folyamán kb. kétezer, tehát átlagosan évi 35–40 magyarországi református deák került így külföldre. Főként német, svájci és hollandiai egyetemek fogadták az ifjakat. A leglátogatottabb intézmények közé a franekeri, utrecht, zürichi, jénai és az erlangeni egyetem tartozott. Ez a külföldi kapcsolatok átrendeződését jelenti: a 17. században még nagy szerepet játszott – a puritanizmus elterjedését maga után vonó – angliai egyetemjárás. Ide egyre kevesebben jutottak el, s nőtt a közelebbi, elsősorban a német intézmények látogatottsága.

³ KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1996, 94–129.

⁴ KLEIN Gáspár: Az államtanács állásfoglalása a protestánsok külföldi iskoláztatásával szemben, *Egyháztörténet* 1(1943), 356–376.

⁵ TIREK Levéltára, A. XXVII. 9880; A. XXVII. 9891.

A központi szándékokkal összhangban a 18. század utolsó harmadában sokan már csak Bécsben vagy Pozsonyban tanultak. Ők ott csak természettudományos stúdiuumokon vettek részt.⁶

A peregrináció nemcsak azzal segítette elő a szellemi áramlatok hazai megjelenését, hogy a kijutó diákok megtanultak valamit és azt később itthon felhasználták, hanem ennél közvetettebb és hosszabb távú hatást is gyakoroltak az itthoni kultúrára. Mégpedig leginkább azzal, hogy könyveket, külföldi akadémiai jegyzeteket hoztak Magyarországra. Ezeket a dokumentumokat vagy megtartották maguknak, s csak később váltak közkinccsé, vagy nyomban, hazatérésük után felajánlották anyaiskolájuk könyvtárának. (Például a pataki tanár Porkoláb Istvánról tudjuk, hogy külföldön összegyűjtött becses könyveiből szívesen kölcsönzött is diákjainak.)⁷ A peregrináció által hazánkba jutott könyvek mennyisége hatalmas lehetett – a debreceni és a pataki professzorok valódi könyvtárakkal rendelkeztek, de a komolyabb műveltségű papok is jelentős gyűjteményt alapoztak meg külföldi éveik során. Ezt a tényt támasztja alá, hogy a magyar hatóságok folyamatosan panaszkodtak a bírálendő kötetek nagy számáról. Esetenként 10–15 mázsányi anyagot kaptak feldolgozásra.⁸

A hosszú utazás, a külföldi lakbér, a tandíj és az egyéb kikerülhetetlen költségek (szállás, étkezés, könyvvásárlás stb.) súlyos terheket róttak a diákokra, illetve szüleikre, patrónusaikra. Rácz István különböző adatok alapján legalább 1500 RFT-ra becsüli annak az összegnek a nagyságát, amellyel egy peregrinusnak mindenképpen rendelkeznie kellett.⁹ Több helyen ösztöndíjakkal támogattak évente egy-két deákot: a svájci és a németalföldi ösztöndíjakat össze is hangolták, az intézmények számon tartották, hogy melyikben segítettek erdélyi, debreceni vagy pataki tógátust.¹⁰

Végül egy fontos, ám nehezen megválaszolható kérdést vetünk fel. A peregrináció sem az egyén, sem pedig a kollégium szintjén nem volt előre eltervezhető, menet közben szabályozható, netán utólag ellenőrizhető tanulmányi forma. Az anyagi lehetőségeken túl a szerencsén és az illető belátásán, szorgalmán is múlott, hogy mit és mennyit sajátított el, hogy mennyire volt hatékony a számára külföldi utazás. Természetesen nem állítható, hogy a peregrinusok többsége ne használta volna ki kellően és jóhiszeműen a lehetőségeit, vagy hogy általában, a konkrétan megtanultakon túl ne lett volna a peregrináció szemléletformáló jelentősége fontos. Ám az mindenképpen komoly kérdés, hogy általában mennyire volt hasznos a peregrináció. Hiszen leírásokat, a külföldi egyetemi tanulmányi lehetőségek meggyőző kihasználásáról szóló

⁶ KOSÁRY: i. m., 94–129.

⁷ KONCZ Sándor: A filozófia és a teológia oktatása 1703–1848 között, in: *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1981, 133.

⁸ SZABÓ Botond: Könyvforgalom és könyvrevízió a XVIII. században. Piskárkosi Szilágyi Sámuel szuperintendens hagyatékáról, *Theológiai Szemle* 22(1929/6), 348–350.

⁹ RÁCZ István: *Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*, Debrecen, DRK, 1995, 233–248.

¹⁰ Például TIREK Levéltár, A.XXVI.9628. jelzetű levél a belgiumi; az A.XXX.11.518. jelzetű pedig a svájci ösztöndíj-lehetőségekről tudósít.

tudósításokat és egyéni példákat leginkább olyanoktól tudunk, akik tehetségük és elszántságuk révén kiemelkedtek koruk átlagából. A többiekéről vagy a többiektől túlságosan kevés forrás maradt fenn e probléma egyszerű eldöntéséhez.¹¹

Ennek megoldásához még nagyon sok mindent tisztázni kell. Például azt is, hogy kik és hol vettek részt a peregrinációban. A hollandiai peregrináció példáján erre is keressük a választ.

A peregrináció kvantifikációjának akadályai

Az egy iskolából kiinduló peregrinusok számának, úti céljának teljes körű meghatározása akkor lenne lehetséges, ha az adott intézmény egységesen regisztrálta volna távozó diákjait. Ilyen összeírás azonban – Sárospatakon legalábbis – nem létezik. Ezért két másik forrást, forráscsoportot kell felhasználnunk. Az egyik a Szögi László által vezetett kutatócsoport kitűnő, immár több mint 20 kötetre rúgó peregrinációs forrásközlés-sorozata. Ebből ezúttal a 15., Bozzay Réka és Ladányi Sándor által szerkesztett kötet adatait dolgozzuk föl.¹² Ebben 1595-től 1918-ig állnak sorban a németalföldi intézmények szerint szétbontva a magyarországi beiratkozók nevei. A szerkesztők hatalmas munkát végeztek. A külföldön talált adatokat ugyanis Magyarországon igyekeztek kiegészíteni. Rengeteg forrást és forrásközlést néztek át egy-egy név után kutatva azért, hogy minél több információt tudjanak közölni a peregrinusokról. Így a nevük és a beiratkozás dátuma mellett szerencsés esetben olyan adatokat is megtalálunk, mint az apa neve, foglalkozása, az illető tanuló otthoni anyaiskolája, későbbi pályája, esetleg halálának ideje. Azonban minden erőfeszítés ellenére a számunkra fontos 15. kötetben mindössze az esetek 60%-ában találjuk meg a deákok otthoni iskolájának a nevét – a fennmaradó nagy hányadban ez rejtély marad.

Az egyik komoly nehézség tehát az, hogy eldöntsük, kit tekinthetünk egyáltalán pataki deáknak. Ennek a problémának a csökkentésére vetjük be másik forrásunkat: a Tiszánineni Református Egyházkerület lelkészi névsorát, amely a kezdetektől a 19. század legvégéig gyülekezeti bontásban közli az ismert prédikátorok neveit.¹³ Tulajdonképpen ez az egyetlen komolyabb létező adatbázis, amit Bozzay Réka és Ladányi Sándor nem használhatott fel, mivel az első verzióját épp az ő munkájuk befejezésekor publikáltuk az interneten. Minden olyan peregrinus nevét összevetettük a lelkészi adatbázissal, akinek a hazai iskolájáról a peregrinációs forrásközlés nem adott információt. Természetesen az így kapott adatok némileg torzíthatnak. Hisz ellenőrizhetetlen mennyiségben előfordulhatnak olyanok, akik nem Patakon, hanem Debrecenben tanultak, és a peregrináció után mégis a tiszánineni kerületben he-

¹¹ Híres, s híres professzorrá váló peregrinus például a debreceni Budai Ézsaiás. Lásd BORZSÁK István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Bp., Akadémiai, 1955.

¹² BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Bp., ELTE Levéltára, *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* 15, 2007.

¹³ UGRAI János: *A Tiszánineni Református Egyházkerület lelkészei. A kezdetektől a millenniumig. Adattár*. Sárospatak – Tiszaújváros, 2017.³ Ld. <http://patakarchiv.hu/portall/adattar/download/72-tizsaninnen-1/adattar> (Letöltés ideje: 2019. 03. 15.)

lyezkedtek el. Ezt a veszélyt azonban – a korábbi kutatási eredmények alapján – nem becsüljük túlságosan nagyra, ezért vállaljuk ezt a torzító hatást. Még egy adat alapján számítottunk valakit a „pataki deákok” közé: akkor, ha Sárospatakon született – és ez fel is volt tüntetve a holland matrikulákban. Természetesen itt is előfordulhat, hogy valaki nem a szülővárosában, hanem a debreceni kollégiumban tanult, de ennek a valószínűségét is kicsinek tartjuk. A 18-19. században meglehetősen zárt volt ugyanis a debreceni és a sárospataki kollégium partikulahálózata. (Felvethető persze, hogy ilyen alapon a Patakhoz közeli, például sátoraljaújhelyi, olaszliszkai stb. születésűeket is számításba kellett volna venni. Ettől azért tekintettünk el, mert ebben az esetben nem lehetne konkrét határt szabni a feltételezéseknek. Szerencsére egyébként sem nagy számú esetről van szó.)

A másik probléma az, hogy az esetek jelentős részében csak a belépés dátuma olvasható a peregrinációs adattárban, a kilépése nem. Amikor viszont tudunk a kilépésről, akkor néha olyan meghökkentő dolgot is láthatunk, hogy valaki ugyanazon a napon iratkozott be az akadémiára Franekerben és Utrechtben, vagy mindössze hat hét után költözött át egy másik egyetemi városba. E kétségek ellenére nem a beiratkozás, hanem az ott tartózkodás adatait gyűjtöttük, mivel ezek a számok tükrözik jobban a peregrináció valós szellemi hatását.

Mind a pataki „kollégiumi származás”, mind pedig az ott tartózkodás kapcsán fellépő információhiány miatt azt kell mondanunk, hogy számaink valószínűleg alatta maradnak a ténylegesnek. Ennek ellenére kísérletünknek mégiscsak megmarad az az előnye, hogy az ismert és elképzelhető források egészére kiterjed – igaz, ez a tény nem a mi, hanem a peregrinációs kötetek szerkesztőinek áldozatos munkáját dicséri.

A sárospataki deákok németalföldi peregrinációjának mennyiségi jellemzői

1681–1802 között 481 peregrinációs esztendőről szereztünk tudomást. Ezek túlnyomó része két helyen, Franekerben és Utrechtben koncentrálódott. Az eleinte népszerű Leiden, valamint Groningen és Harderwijk jelentősége elhanyagolható a Sárospatak környéki szellemi diskurzus szempontjából. Amszterdamba pedig mindössze egyetlen deák jutott el a Bodrog partjáról.

Ha a pataki peregrinációs intenzitását nézzük, akkor tízéves bontásban viszonylagos kiegyensúlyozottság tapasztalható.¹⁴ Azt látjuk, hogy Mária Terézia uralkodása idején előbb valamelyest, majd az 1770-es években jelentősen nőtt a németalföldi peregrináció mértéke, a következő másfél évtizedben pedig gyors visszaesésnek indult. A századfordulón már kizárólag egyetlen fiatal, Tóth János közel tíz évig húzódó utrechti tanulmánya jelenti a patakiak hollandiai peregrinációját.

Ha azonban éves bontásban is megnézzük ugyanezt a grafikont, akkor épp az kerül leginkább a szemünk elé, hogy mennyire hektikus, kiszámíthatatlan volt a peregrináció.¹⁵ Miközben a tízéves szakaszokban elmaradnak a nagy kilengések, éves bontásban szinte állandó a görbék törése, le- és felívelése. Mindez azt jelenti, hogy

¹⁴ Lásd Függelék 3.

¹⁵ Lásd Függelék 4.

évről évre teljesen tervezhetetlenül és követhetetlenül alakult a Hollandiába irányuló pataki peregrináció. Ebből a grafikonból az is kiderül, hogy az éves csúcstól 1779 jelentette, ekkor 15 egykori pataki deák tanult egyszerre három holland egyetemen. A következő legnépesebb, 14 fős társaság 1783-ban tartózkodott a Németalföldön, s csak ezt követően kezdődött a nagy visszaesés: 1785-ben már csak 3-an jutottak ki ugyanide. Olyan esztendő, amikor senki nem tanult Hollandiában, 11-szer fordult elő: 1749 és 1763 kivételével mindegyik az 1682–1712 közötti időszakban, ami különösen hányatott korszaka volt a sárospataki kollégium történetének.

A három legfontosabb egyetem vagy akadémia egymáshoz való viszonyítása azt a megállapítást vonja maga után, hogy az eleinte legnépszerűbb Leiden hamar elvesztette a patakiak körében a vonzerejét.¹⁶ Ezzel szemben a legnépszerűbb Franeker majdnem az egész korszakban jelentős számban vonzotta a diákokat, de a 18. század második felében egyre inkább az élre tört Utrecht. Így az adatok némi leegyszerűsítésével 1710-ig a sárospataki peregrináció leideni, 1710–1760 között franekeri, utána pedig az utrechti szakaszáról beszélhetünk.

Mindezt a következő korrekciós megjegyzésekkel látjuk fontosnak kiegészíteni. Adataink egyharmadában tartós, tehát egy évnél hosszabb egy helyben tartózkodást tudunk kimutatni. Ők azok, akik jelentősen csökkentették volna az adatainkat, ha csak a beiratkozás számait vettük volna alapul.¹⁷

Adataink közel 40%-ában a peregrinációs adattár szerkesztői nem tudták megállapítani, hogy valóban pataki deákok voltak az ifjak. Ők azok, akiket vagy sárospataki születési helyük, vagy sokkal inkább későbbi lelkészi állomáshelyeik alapján vettünk figyelembe.

Végül mechanikus módon összeszámoltuk, hogy hány különböző személyre terjedt ki a hollandiai peregrináció. Bár itt előfordulhatnak kisebb számolási hibák, 222 különböző peregrinust tudunk elkülöníteni, ami azt jelenti, hogy átlagosan 2.2 évet töltöttek a pataki deákok Hollandiában.

Összegzés helyett: az eredmények értelmezési lehetőségei

Bebizonyosodott, hogy a Szögi László által szerkesztett sorozat kötetei egyéb források bevonásával jól használhatók egy fordított irányú vizsgálat esetén is. Eredményeink nem teljes körűek, de nagyságrendileg mégis megnyugtatóak – mindenféle bizonytalanság ellenére. Ennek megfelelően mindenképpen érdemesnek tűnik a kutatást az angliai, svájci és a németországi protestáns peregrinációra is kiterjeszteni, illetve a kutatás módszertanát további szempontok figyelembe vételével finomítani.

¹⁶ Lásd Függelék 3.

¹⁷ Egyfelől ez magyarázza, hogy Bozsay Réka lényegesen kisebb értékekkel számol. Másik oka pedig az, hogy a lelkészi adattárból (vagy más hasonló forrásból, adatbázisból) elvégezhető ellenkező irányú beazonosítási folyamat nem volt része a vizsgálatának. Bozsay Réka: Magyar diákok hollandiai tanulmányai a kora újkorban, in *Gerundium* 8(2017/2), 23–35, külön: 29–30.

A kutatás kiszélesítésével válik lehetségessé annak megállapítása, hogy pontosan milyen helyet foglaltak el a hollandiai egyetemek a sárospataki peregrinusok úti céljai között. A szakirodalom egyöntetű véleménye szerint folyamatosan keletre húzódott a magyar protestánsok peregrinációjának a súlypontja, előbb az angliai, majd a hollandiai helyszíneket váltották fel a német egyetemek, akadémiák. Ennek a – nyilván joggal feltételezett – folyamatnak a számszerűsítése is lehetővé válik a fenti módszerrel.

Az, hogy pontos névsort állítottunk össze a Sárospatakról Hollandiába kikerült peregrinusokról, társadalomtörténeti elemzéseket is lehetővé tesz. Pályautak, lelkeszi sorsok feltérképezésével eldönthetővé válik az a kérdés, hogy valóban jobban érvényesültek-e, sikeresebb életutat jártak-e be azok, akik külföldi tanulmányokkal tudták megkoronázni hazai iskolai éveiket. Valóban hasznukra váltak-e a sokszor egészen szervezetlennek vagy rövidnek tűnő kinti tanulmányok? Vagy esetleg markánsan el lehet különíteni azokat a peregrinusokat, akik hazatérve tényleg az egyházi–szellemi elit tagjaivá váltak, s azokat, akik fiatalkori szerencsájuk ellenére nem jutottak különösebben magasra.

Végül a sárospataki holland peregrináció viszonylag egyértelműen kibontakozó korszakaira hívjuk fel a figyelmet. Nem lehet véletlen, hogy az évenkénti hektikus mozgások dacára jól kivehető, hogy előbb Leiden, majd Franeker, végül pedig Utrecht vonzott több pataki diákot. Az ifjak változó preferenciái további magyarázatra szorulnak. Természetesen adja magát a felvetés, miszerint egy-egy kimagasló professzor híre csábította egyik vagy másik intézménybe a diákokat.¹⁸ Épp ilyen könnyen eszünkbe juthat az az érv is, hogy egy-egy egyetem kisebb költségei, netán a patakiak számára is elnyerhető ösztöndíjak segítették a választást.¹⁹ Ezeknek – és egyéb lehetséges – szempontoknak a mérlegeléséhez azonban további források bevonására van szükség, hiszen jelen ismereteink szerint legfeljebb néhány híressé vált peregrinus motivációi tisztázhatók viszonylag könnyen.

¹⁸ Franekernek Descartes és Coccejus tanításában játszott szerepét kiemeli BOZZAY-LADÁNYI: i. m., 36–38.

¹⁹ Franekerről tudjuk, hogy a legolcsóbb volt a hollandiai egyetemek között. Ez a tény nyilván sokak döntését meghatározta. Uo., 36. A Leidenben biztosított támogatásokról: BOZZAY Réka: Leiden, a

*1. A Sárospataki Református Kollégium befolyási övezetének nyelvi megoszlása
a 19. század közepén²⁰*

Megye / (fő - %)	magyar	szlovák (tót)	német	oroszl (rutén)	zsidó	egyéb	összesen
Zemplén	101.826 –51,94%	66.910 –34	1750 – 0,9	9025 – 4,6	16.638 – 8,5	120 görög – 0,06	196.269 fő
Abauj	99.002 –59,6	33.320 – 20	9470 – 5,7	15.121 – 9,1	9282 – 5,6	0	166.195 fő
Borsod	164.044 – 89,55	3500 – 1,91	1000 – 0,54	5200 – 2,93	8785 – 4,71	655 görög – 0,36	183.184 fő
Gömör	89.330 – 52,25	75.000 – 43,9	2312 – 1,45	4315 – 2,4	0	0	170.957 fő
Torna	24.903 – 90,35	500 – 1,81	0	1500 – 5,44	659 – 2,4	0	27.562 fő
Szabolcs	175.645 – 84,33	15.700 – 7,53	1590 – 0,76	3101 – 1,5	10.713 – 5,14	1423 román – 0,68; 109 görög – 0,06	208.281 fő
Szatmár	136.948 – 58	1000 – 0,5	14.975 – 6,32	4364 – 1,88	8711 – 3,7	69.823 román – 29,6	235.821 fő
Bereg	45.960 – 38,6	650 – 0,53	2531 – 2,12	65.069 – 54,61	4941 – 4,14	0	119.151 fő
Ung	32.121 – 29,2	12.063 – 10,9	0	58.901 – 53,55	6883 – 6,25	35 görög – 0,05	110.003 fő

gondoskodó egyetem. Magyarországi diákoknak nyújtott juttatások és kiváltságok a leideni egyetemen a 17–18. században, *Századok* 140(2006), 985–1006.

²⁰ FÉNYES Elek: *Magyarország statisztikája*, Pest, 1842, 50–52.

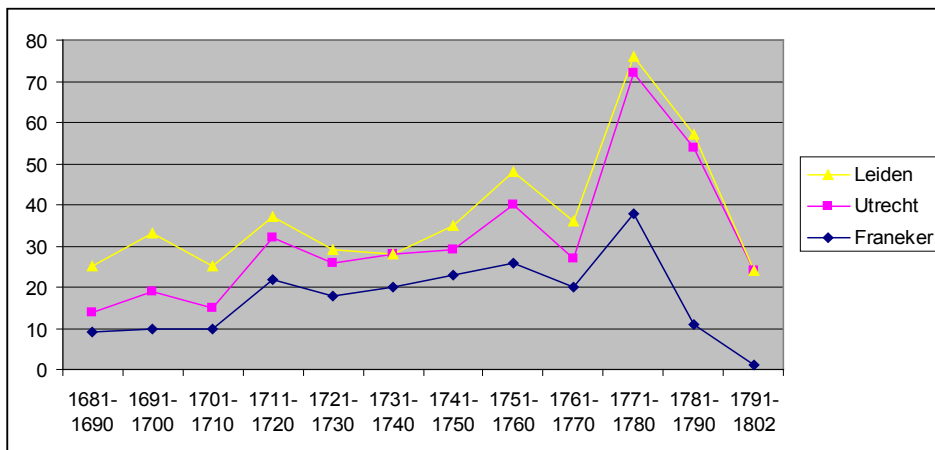
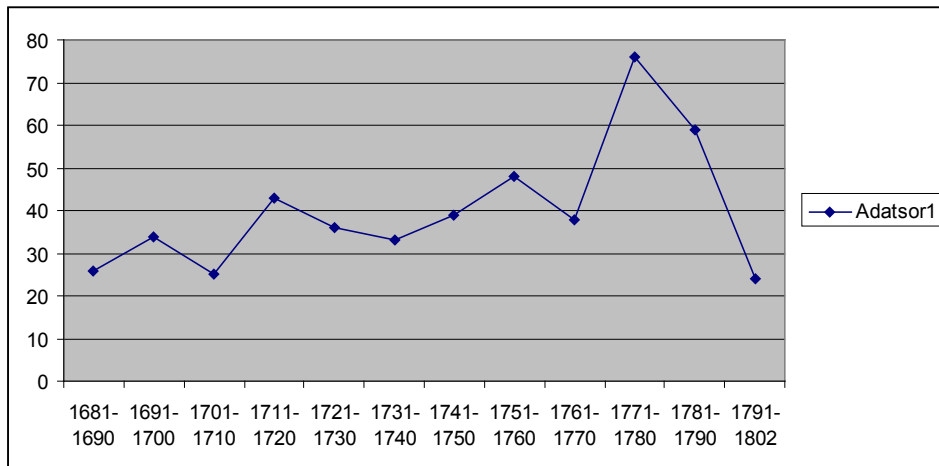
2. A Sárospataki Református Kollégium befolyási övezetének felekezeti megoszlása
a 19. század közepén²¹

Megye / (fő - %)	Római katolikus	Görög katolikus	Evangélikus	Református	Görögkeleti	Zsidó	Összesen
Zemplén	101.253 -36,49	96.539 -34,79	5175 - 1,86	57.769 - 20,82	120 - 0,04	16.638 - 6	277.494 fő
Abaúj	94.184 -56,67	19.100 - 11,5	4125 - 2,48	39.504 - 23,77	0	9282 - 5,58	166.195 fő
Borsod	70.666 - 38,6	11.385 - 6,2	4130 - 2,25	87.563 - 47,8	655 - 0,35	8785 - 4,8	183.184 fő
Gömör	59.070 - 34,55	4315 - 2,52	69.361 - 40,57	38.211 - 22,36	0	0	170.957 fő
Torna	12.076 - 43,81	2513 - 9,1	186 - 0,7	12.128 - 44	0	659 - 2,39	27.562 fő
Szabolcs	40.130 - 19,26	34.042 - 16,25	14.261 - 6,8	109.026 - 52,5	190 - 0,09	10.713 - 5,1	208.362 fő
Szatmár	37.992 - 16,12	98.855 - 41,92	946 - 0,4	89.317 - 37,87	0	8711 - 3,69	235.821 fő
Bereg	8351 - 7	69.724 - 58,5	572 - 0,5	35.563 - 29,8	0	4941 - 4,2	119.151 fő
Ung	22.132 - 20,12	62.856 - 57,14	310 - 0,28	17.787 - 16,16	35 - 0,03	6883 - 6,27	110.003 fő

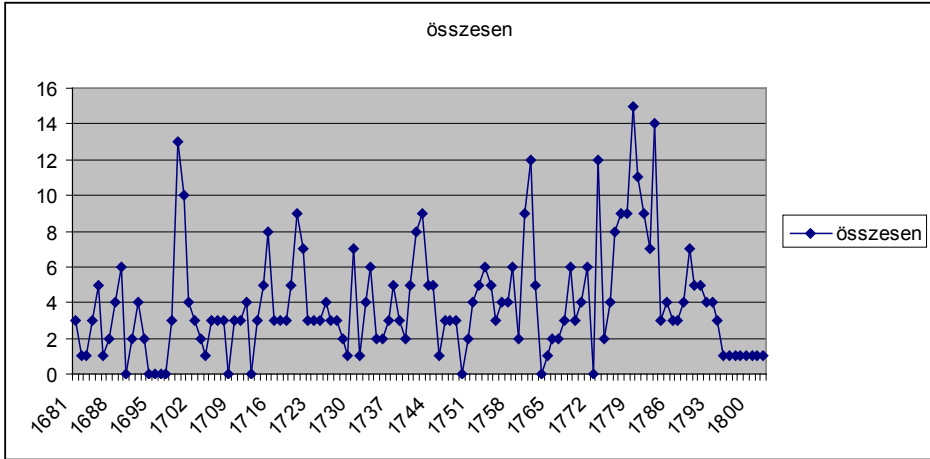
3. A sárospataki deákok hollandiai peregrinációja, 1681–1802 között tízéves bontásban

	Franeker	Utrecht	Leiden	Amszterdam	Groningen	Harderwijk	össz.
1681-1690	9	5	11	1	0	0	26
1691-1700	10	9	14	0	1	0	34
1701-1710	10	5	10	0	0	0	25
1711-1720	22	10	5	0	6	0	43
1721-1730	18	8	3	0	7	0	36
1731-1740	20	8	0	0	4	1	33
1741-1750	23	6	6	0	2	2	39
1751-1760	26	14	8	0	0	0	48
1761-1770	20	7	9	0	1	1	38
1771-1780	38	34	4	0	0	0	76
1781-1790	11	43	3	0	0	2	59
1791-1802	1	23	0	0	0	0	24
összesen	208	172	73	1	21	6	481

²¹ Uo.

4. A sárospataki deákok hollandiai peregrinációjának intenzitása, 1681–1802 között éves bontásban

Abstract

Peregrination of Sárospatak Students in the Netherlands, 1681–1802:
An Attempt to Clarify Some Quantitative Questions

The study makes an attempt to quantify the peregrination of Sárospatak students, who studied in the Netherlands in the period between 1681 and 1802. Our methodological question is if it is possible to compile a list of the Sárospatak students, who studied abroad, based on source materials and databases. Our docket question is: how big was the intellectual influence of the Dutch universities and academy on the Sárospatak College. In spite of all the doubts the results are conclusive. We assume more or less complete results so the Dutch peregrination can be quantified. In this manner first a Leiden then a Franeker and finally an Utrecht period can be differentiated / distinguished among the Sárospatak students.